

LÂMÎ'Î ÇELEBİ DÎVÂNÎ'NİN MÜTEFERRİKÂT BÖLÜMÜNDE BULUNAN HİCİV MANZUMELERİ

Aslı AYTAÇ*

ÖZET

XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın başında yetişen Lâmi'î Çelebi manzum ve mensur olarak kırkı aşkın eser meydana getirmiştir. Şairin divanında ve Letâyif-nâme adlı eserinde hiciv içerikli manzumeler yer almaktadır. Bu manzumeler şikâyet, kınama, aşağılama gibi çeşitli amaçlarla yazılmışlardır. Çalışmamızda, Lâmi'î Çelebi Dîvânî'nin müteferrikât bölümünde bulunan hiciv manzumeleri içerikleri yönünden incelenerek şairin bunlarda hicvi ne yolla sağladığı, hicvi meydana getirirken ne tür kelimelere başvurduğu ve hangi söz sanatlarından faydalandığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lami'î Çelebi, hiciv, hecv, hicviye, mizah.

THE SATIRICAL POEMS IN MÜTEFERRİKÂT PART OF THE DÎVÂN OF LÂMÎ'Î CHELEBI

ABSTRACT

Lâmi'î Chelebi grown up between the end of XVth century and beginning of XVIth century created more than forty works as verse and prose. There are satirical poems in his works named as Dîvân and Letâyif-nâme. These poems have been written for such purposes as complaint, condemnation and denigrate. In this work; types of words that he used and the arts of poetry that he benefit from will be evaluated by investigating satirical poems in müteferrikât part of his Dîvân according to their contents.

Key Words: Lami'î Chelebi, satire, satirical poem, humour.

Arapça bir kelime olan “*hicv/hecv*” kelimesi “*biriyle şiir yoluyla alay etme, şiir yoluyla birini gülünç hale koyma, yerme*”¹ anlamındadır. Bugün Türkçede “*yeri*”² kelimesiyle karşılanan hiciv için, Arap edebiyatında “*hicâ*”³, Batı edebiyatında ise “*satire*”⁴ terimi kullanılmaktadır.

Divan edebiyatında kişilerin, olayların veya kurumların çeşitli sebeplerle yerildiği kaside, gazel, kıta, murabba, muhammes gibi nazım şekilleriyle oluşturulmuş manzumelere “*hicviyye*” adı verilir. Hicviyeler, methiyelerin karşısında yer aldığından, methiyeler gibi daha çok kaside şeklinde yazılmışlardır.⁵ Sözlük anlamı “*şaka, latife, eğlence*”⁶ olan *müzâh/mizah* kelimesi ise, edebî bir

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: asliaytac@hacettepe.edu.tr

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1993, s. 368.

² <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (16.05.2011)

³ M. Orhan Okay, “Hiciv”, *DİA*, C. 17, 1998, s. 447.

⁴ Cemil Göker, *Gülme ve Güldüren Sanat Türleri*, Kültür Bak. Yayınları: 1490, Dünya Edebiyatları Dizisi: 13, Ankara 1993, s. 48.

⁵ İskender Pala ve Metin Akkuş, “Hiciv, Türk Edebiyatı”, *DİA*, 1998, C. 17, s. 450.

terim olarak gülmece ve alay karşılığındadır. Divan edebiyatında gülmece yani mizah, büyük çoğunlukla hicivden beslenmiştir.⁷ Bir şairin hicviye yazmasının çeşitli sebepleri vardır. Bunlar arasında eğlenmek-eğlendirmek, alay etmek, eleştirmek, düşmanlık beslemek gibi sebepleri sayabiliriz. Her biri, içerisinde farklı oranda hiciv unsuru taşımaktadır. Bu orana göre “*tehzil, ta’riz, zemm, şetm, kadh*” gibi terimlerle de anılmaktadırlar. İçerisinde alay bulunanlar “*tehzil*”, taşlama ve sataşma bulunanlar “*ta’riz*”, yerme ve kınama olanlar “*zemm*”, sövmeler de “*şetm*” veya “*kadh*” adıyla anılır.⁸ Bunların yanında; “*hecv-i meş’um, hecv-i şeni’, hecv-i kabili*” gibi terimler de sövgü barındıran kaba hicivler için kullanılmaktadır.⁹ Alay etme, aşağılama, küçük düşürme, eleştirme, sövme gibi amaçlarla oluşturulan metinler, mizah unsuru taşıdıkları gibi aynı zamanda da birer hicviye konumundadırlar. Teoride aşağılayıcı ve onur zedeleyici mizahın reddedilmesine rağmen, Osmanlı sahasında oluşan Türk edebiyatının mizah ürünlerinde genellikle yukarıda sayılan iki özelliğe uyulmadığı ve hiciv niteliklerinin ön plana çıktığı görülmüştür.¹⁰

Klasik Türk edebiyatı temsilcisi şairlerin divanlarında mizahî kasideler, kıt’alar, gazeller vb. bulunmaktadır. XVI. yüzyıl şairlerinden Lâmi’î Çelebi’nin de hem Letâyif-nâme adlı eserinde hem de divanında bu türden şiirler yer alır. Bu çalışmada, Bursalı Lâmi’î Çelebi divanının müteferrikât bölümünde yer alan mezemmet, ta’riz, kadh gibi hiciv nitelikli parçalar içerik yönünden değerlendirilerek bunların hicvi hangi yollarla sağladığı üzerinde durulacaktır. Verilecek şiir örnekleri için Hamit Bilen Burmaoğlu’nun hazırlamış olduğu doktora tezinden¹¹ yararlanılacaktır.

Lâmi’î dîvânının müteferrikât bölümünde yirmi biri kıt’a, üçü nazm ve altısı mesnevi nazım şeklinde oluşturulmuş toplam otuz hiciv manzumesi bulunmaktadır. Bu manzumeler; “*fî-‘arzi’l-şikâye*”, “*hecv-i melîh*”, “*der-mezemmet-i ba’z-ı hâce-gân*”, “*şikâyet*”, “*der-ihsân-ı hûbân*”, “*der-mezemmet-i hisset*”, “*der-ta’arruz-ı hâsid*”, “*latife*”, “*der-ta’rîz-i bîni büzürg*”, “*der-mezemmet-i hûy u hâ-yı ehl-i yâr*”, “*der zu‘m-ı vâ‘izân-ı zamâne*”, “*der-mezemmet-i cehl ü taklîd*”, “*der-mezemmet-i dûnân*”, “*der-kadh-i hırs-ı pîrân*”, “*der-mezemmet-i zenân*”, “*der-mezemmet-i kahbe-gân*”, “*der-mezemmet-i selîta-gân*”, “*der-hâlet-i zenân*”, “*der-şîve-i duhterân*”, “*der-mezemmet-i mugelmân*”, “*der-mezemmet-i hîzân*”, “*der-mezemmet-i herze-gûyân*”, “*der-mezemmet-i beng*”, “*der-mezemmet-i boza*”, “*der-mezemmet-i ser-hoşân*”, “*der-mezemmet-i derziyân*”¹² başlıklarını taşımaktadır.¹³ Başlıklardan da anlaşılacağı üzere Lâmi’î’nin manzumelerinde yerdikleri arasında vâ‘izler, hâceler, kadınlar, kıskanç ve alçak kimseler, boş söz söyleyen şairler, ayyaşlar, terziler, uyuşturucu maddeler vb. bulunmaktadır. Çalışmamızda, bu şiirler hicvin muhatabına göre sınıflandırılarak altı başlıkta incelenecektir:

a. Hâce ve vâ‘izlerin yerilmesi:

Bu konuya dâhil edebileceğimiz dört adet hiciv bulunmaktadır. Bunlardan üç tanesi kıt’a, bir tanesi nazm şeklinde yazılmıştır. İki tanesinde hâce, diğer ikisinde de vâ‘iz hicvedilmiştir. Bu hicivler, “*der-mezemmet-i ba’z-ı hâce-gân*” ve “*der zu‘m-ı vâ‘izân-ı zamâne*” başlıkları altında

⁶ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 782.

⁷ İskender Pala ve Metin Akkuş, a.g.e., s. 450.

⁸ Agah Sırrı Levend, “Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi (Hezl ve Hecv)”, *TDAY Belleten*, TDK Yay., Ankara 1971, s. 40.

⁹ Hikmet Feridun Güven, “Klasik Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, (ed. Talat Sait Halman), *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, AKM yay., Ankara 2006, s. 577.

¹⁰ Tunca Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı-Makaleler*, (Haz.: Şerife Yağcı, Fatih Ülken), Kültür ve Turizm Bak., Ankara 2004, s. 378.

¹¹ Hamit B. Burmaoğlu, *Lâmi’î Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, eserleri ve Dîvân’ının Tenkidli Metni)*, Atatürk Üni. Fen-Edb. Fak., Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1983.

¹² Hamit B. Burmaoğlu, a.g.e., s. 349-353.

¹³ Bazı başlıklar altında birden fazla manzume yazılmıştır.

yazılmışlardır. Bunlarda hiciv, “zemm”in yukarıda vermiş olduğumuz tanımına da uygun olarak kınama ve yerme şeklindedir. Şikâyet maksatlı olan bu hicivlerde edebî sanat kaygısı bulunmamaktadır. Kaba sözlere ve argoya da yer verilmemiştir.

Hâce ve vâ' izler riyakâr oluşları, dünya malına düşkünlükleri ve görünüşteki dindarlıkları noktasında zâhid ile özdeşleştirilirler. Bunların yerilme sebebi, dar görüşlü, hoşgörüsü kıt, olayları yalnız kabuğundan değerlendiren ve rintlikten anlamayan kişiler olmalarıdır.¹⁴ Vâ' iz sürekli va' azlarıyla kişiyi bunaltır, yeri geldiğinde de nefesine uyar ama böyle değilmişçesine davranarak ikiyüzlülük eder. Dinle ilgili gibi görünür ancak ilgisizdir. Onun her sözüne şüpheyile yaklaşılır.¹⁵

Şair, vâ' izleri ve va' zı dinlemeye gelen riya ehillerini bir manzumesinde şu beyitlerle eleştirmektedir:

*Vâ' iz sanur ki va' zı için cümle hâs u 'âm
Bir biri üzre oturub eylerler izdihâm*

*Her biri bir hevâ vü riyâyile cem' olur
Kimün murâdı zen kiminün matlabı gulâm*

*Ruhsat sözine cân ile ederler ittibâ
Takvâ deminde hâba varur cümle ve 's-selâm¹⁶*

Vâ' iz kendini dinlenen biri olarak görür ancak insanlar onun ne söylediğini önemsemez. Va' zı dinlemeye gelenler de zaten bin bir dünyevi arzuya dolu olarak orada bulunmaktadır. Yani onlar da ikiyüzlüdür. “Hevâ” tasavvufta gerçek taraftan yüz çevirip süflî tarafa yönelmektir.¹⁷ Orada va' z dinliyor olmaları onların takvâ ehli olmasını icap ettirirken aslında onlar riyâ ehlidir. Dünyevi istek ve arzuları vardır. Onların bu davranışları biraz da vâ' ize tam bir inanç besleyemedikleri içindir. Çünkü onun da davranışlarında tutarlılık yoktur:

*Nasîhat iderüz dir halka li'llâh
Girüb şevkile vâ' izler beyâna*

*Hemîn dâm eyleyüb dünyâyâ va' zı
Saçarlar mekr ü efsûnile dâne*

*Çü kavli bunların fi'line uymaz
Nice itsün eser halk-ı cihâne¹⁸*

Şairler, “efendi, tüccar, ağa, müderris”¹⁹ gibi anlamları olan “hâce” kelimesini genellikle dünya malına düşkünlüğü bağlamında ele almışlar ve onu bu yönüyle tenkit etmişlerdir. Lâmi'î de aşağıdaki kıt'ada hâceyi yetim malı dolayısıyla yerer:

*Mâl-ı yetim için sana iy hâce niçe kez
Yazdum du'â varaklarına lutf ile rakam*

¹⁴ Rüştü Şardağ, *Klasik Divan Şiirimiz*, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul 1976, s. 71.

¹⁵ Ahmet Atilla Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Süfi Yahut Zâhid*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996, s.1.

¹⁶ Burmaoğlu, a.g.e., s.350.

¹⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2001, s. 164.

¹⁸ Burmaoğlu, a.g.e., s.351.

¹⁹ Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Katı*, (Haz.: Mürsel Öztürk, Derya Örs), TDK, Ankara 2000, s. 313., F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yay., İstanbul 1998, s. 479.

*Üç nesnedür cihânda hemîn resm-i şâ'îrân
Evvel senâ ikinci tekâzâ üçüncü zem²⁰*

*Oldı ikisi tapuna ma' rûz bi't-tamâm
Hizmet nedür dahi bize iy hâce-i kerem²¹*

Şair, hâceden yetim malı konusunda yaptığı uyarıyı dikkate almasını bekler ve bu noktada şairlere düşen görevden söz eder. Buna göre, şairin ilk âdeti övmektir. Beklenen karşılık gelmezse sıkıştırmak ikinci âdet, o da olmazsa üçüncü âdet zemmetmektir. İki âdet yerine getirilmiştir ama anlaşılana o ki gereği yerine getirilmemiş ve bunun üzerine şair üçüncü hususa yani zemme geçmiştir.

b. Kadın ve oğlanların yerilmesi:

Lâmi'î'nin divanında kadınları ve oğlanları yerdiği toplam on adet hicviyesi bulunmaktadır. Bunların dokuz tanesi kıt'a, bir tanesi mesnevi şeklindedir. “*Der-ihsân-ı hûbân*”, “*der-mezemmet-i zenân*”, “*latîfe*”, “*der-mezemmet-i kahbe-gân*”, “*der-mezemmet-i selita-gân*”, “*hecv-i melîh*”, “*der-hâlet-i zenân*”, “*der-şîve-i duhterân*”, “*der-mezemmet-i mugelmân*” ve “*der-mezemmet-i hîzân*” başlıklarını taşıyan bu hicivlerde en başta kadınların ve genç delikanlıların alçaklığı, hileciliği ve namussuzluğu yerilmiştir. Kadın için “*kahbe, mel'ûne, dûşîze*” ve erkek için de “*habîs, hâr, mel'ûn*” gibi sıfatlar kullanılmıştır. İkisinde de ortak olan, bu kişilerin alçak ve lanetli olmalarıdır. Lâmi'î buradaki yergilerinde teşbih, istiare, tevriye, cinas gibi sanatlara bol yer vererek anlatımını renklendirmiştir. Bazı beyitlerde cinsel içerikli kelimeler ve kaba tabirler yer almaktadır. Özellikle “*hecv-i melîh*” başlıklı kıt'asında bu tür kelime ve tabirler çoğunluktadır.

Erkeklik organı manasındaki “*kîr*” kelimesi en fazla bu konu başlığı altındaki manzumelerde geçer. Şair aşağıdaki beyitte hem bu kelimeyi kullanılmakta hem de kadın üreme organı anlamındaki “*küs*” kelimesi ile cinas yaparak sanatlı bir anlatım ortaya koymaktadır:

*Ne kadar küsseler girü ol dem
Kîrile yazılır küsi bularun²²*

Lâmi'î, kadınlara dair bazı manzumeleri, kaba tabirlere yer vermeden yalnızca kötü sıfatlar kullanarak oluşturmuştur. Şair aşağıdaki beyitlerde, istikak sanatına da yer vererek kadınları kahbe ve mel'ûne, onlara ait malları da lanetli olarak tarif etmektedir:

*Merdisen evde kahbeyi tutma
Ger boyınca batarsa altuna*

*La'net olsun ana vü mâlına da
Mâli mel'ûn kendü mel'ûne²³*

Şu kıt'ada ise Lâmi'î hicvi, “*habâset, mekr, tezvîr, fitne, telbîs*” gibi “*kötülük, hile, yalan dolan*” anlamlarındaki sözcükler ile kadınların dış güzelliği arasında tezat yaparak sağlamıştır:

*Zenlerün taşlarına aldanma
İçleri toptolu habâsetdür*

²⁰ Burmaoğlu, a.g.e., s. 349: *dem*.

²¹ Burmaoğlu, a.g.e., s.349.

²² Burmaoğlu, a.g.e., s.352.

²³ Burmaoğlu, a.g.e., s.351.

*Mekr ü tezvîr ü fitne vü telbîs
Bunlara san'at u virâsetdür*²⁴

Şairin oğlanları yerdiği aşağıdaki kıt'ası da kadın ile erkeğin kahbelik, güvensizlik, hayâsızlık yönünden karşılaştırılmasına ilginç bir örnektir:

*Hîziyle itme sohbet merdîsen iy hîred-mend
Zenden kötüdür el-hak olmaz vefâsı hîzün*

...
*Ehl-i hamîyyet isen burınma yöresine
'Âlemde kahbe gibi yokdur hayâsı hîzün*²⁵

Başka bir hicviyede de kadınların çelişkili davranışlarına gönderme yapılarak eleştiride bulunulur. Mutlu oldukları zamanda bile memnuniyetlerini belli etmeyerek mutsuzmuş gibi davrandıklarını şöyle ifade eder:

*Surûrından sığışmazlar içine
Dururlar yüzlerin gam gösterürler*²⁶

Şu beyitte ise Lâmi'î hicvi Rüstem'e telmihte bulunarak oluşturur. Rüstem cihan pehlivanıdır, kahramandır. Zâl ise ihtiyar, ak sakallı anlamındadır.²⁷ Aynı zamanda Zâl, Rüstem' in babasının adı olduğundan tevriyeli kullanılmıştır. Rüstem' in doğduğunda saçlarının kırmızı, yüzünün ve ellerinin de kanlı olması ile "dem" kelimesinin "kan" manası ile uyuşmaktadır. "Destân" hem hile manasındadır, hem de Zâl'in lakabıdır.²⁸ Bu durumda "Rüstem-dem" ve "zâl-destân" kelimeleri birbirleriyle ilişkilidir. Yine yaptığı kelime oyunları ile şair kadınlardaki tutarsızlığı eleştirirken, aynı zamanda ifadeyi kabalaştırmadan, bayağılığa düşmeden ince bir şekilde hicvetmeyi başarmıştır:

*Cihân Rüstemlerini zâl iderler
Kaçan destân ile dem gösterürler*²⁹

c. Kötü kişilik özelliklerine sahip kişilerin yerilmesi:

Lâmi'î'nin altısı kıt'a, biri nazm ve diğeri de mesnevi şeklinde olmak üzere toplam sekiz adet hicviyesini bu başlık altında toplayabiliriz. Dâhil ettiğimiz hicivlerin başlıkları şöyledir: "der-mezemmet-i hisset", "der-ta'arruz-ı hâsid", "der-ta'riz-i bîni büzürg", "der-mezemmet-i hûy u hâyı ehl-i yâr", "der-mezemmet-i dúnân", "der-mezemmet-i cehl ü taklîd" ve "der-kadh-i hırs-ı pîrân". Bu manzumelerde yerilen cimri, kıskanç, kibirli, ikiyüzlü, hırslı, cahil ve alçak kimselerdir. Tezat, ta'riz ve istidrâk sanatları aracılığıyla şair iğneleme ve taşlamadaki yeteneğini göstermiştir:

*Beni zem eylesün hâsid kayurmaz
Ki subh-ı kâzibün olmaz ziyâsı*

*Ben anı gice gündüz ideyim medh
Yalanun yine yalandur cezâsı*³⁰

²⁴ Burmaoğlu, a.g.e., s.351.

²⁵ Burmaoğlu, a.g.e., s.352.

²⁶ Burmaoğlu, a.g.e., s.352.

²⁷ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 1402.

²⁸ Agah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 165-166.

²⁹ Burmaoğlu, a.g.e., s.352.

³⁰ Burmaoğlu, a.g.e., s.350.

Yukarıdaki beyitlerde kıskanç kişinin zemmi ve şairin onu övmesi “*subh-ı kâzib*”e karşılık gelmektedir. “*Subh-ı kâzib*” sabaha karşı görünen geçici aydınlıktır³¹. Her ikisi de yalancı aydınlık gibidir, yani yalandır. Son beyitte Lâmi‘î hâsidi medh ediyor gibi görünüyorsa da, aslında bu yolla tam tersini söylemektedir. Hâsîd gece gündüz zemme layıktır. Bu manzume bize XVII. yüzyıl hiciv şairi Nef‘î’nin Şeyhülislam Yahya Efendi’ye yazdığı şu kıt’ayı hatırlatmaktadır. Nef‘î de benzeri şekilde muhatabı doğrudan kaba sözlerle yermek yerine, dokundurmayı tercih ederek kıvrak zekâsını ortaya koymuştur:

*Bize kâfir dimiş Müftû Efendi
Tutalum ben diyem ana müsülmân*

*Varıldukda yarım rûz-ı cezâyâ
İkimüz de çıkaruz anda yalan*³²

Lâmi‘î bir başka kıskanç kişiyi hicvederken bu kez de benzeri şiirlerde çok sık kullanılan köpekten yararlanmışır:

*Hasûdı medh iderken didi bir cân
Sen anı medh idersin ol seni zem*

*Didim kizbine kizbümdür mukâbil
Seg-i nâ-pâkdan deryâ yimez gam*³³

Lâmi‘î burada da istidrak sanatını kullanarak muhatabı önce över gibi görünür. İlk beyitteki bu övgüye karşılık, asıl niyetini ikinci beyitte söyler. Hasûd kişinin yalanı (zemmi) karşısında, Lâmi‘î’nin yalanı (medhi) bulunmaktadır. “*Medh*” ve “*zem*” kelimeleri ile tezat yapan şair rakip için, düşman ve pis³⁴ kabul edilen köpeği benzetmelik olarak kullanmıştır. Denizin temizliği ve büyüklüğüne köpeğin pisliğinin zarar veremeyeceğini belirtirken yine tezattan yararlanmışır.

Lâmi‘î, kendini çok yüksekte gören kibirli kişiler için iki kişinin karşılıklı konuşması şeklinde oluşturduğu ta‘riz kıt’asında, “*gözlük*” nesnesini kullanarak eleştiriyi şu şekilde sağlamıştır:

*Semerci oğluna seyyid hayâti
Didi bir gözlük alsun kem-bahâyâ*

*Urunsun burnuna vakt-i nazarda
Didi kim yok urulmaz zurnapâyâ*

*Didi kartala yük olmaz kanadı
Didi kanat gerekmez ejdehâyâ*³⁵

Şair, gözlüğü mecazî yolla kibirli kişilerin kullanması gereken bir nesne olarak göstermiştir. Onun sayesinde burnu büyük kişiler etrafı doğru algılayacaklardır. Zürafa en uzun kara hayvanı olması ile burada etrafa yukardan bakan kişiler için benzetmelik olmuştur. Kartal başka hayvanları avlayarak beslenir. Alıcı kuştur, yırtıcıdır.³⁶ Lâmi‘î, kartalın güçlülüğü ve görme

³¹ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 599.

³² Saffet Sıdkı, *Nef‘î ve Sihâm-ı Kazâ’ sı*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1943, s. 67.

³³ Burmaoğlu, a.g.e., s.350.

³⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2008, s. 280.

³⁵ Burmaoğlu, a.g.e., s.350.

³⁶ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz.: Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 31.

kabiliyetini konu edip karşısına kartaldan daha büyük ve efsanevi bir yaratık olan ejderhayı koymuştur. Ejderha, büyük yılanıdır. Onu kanatlı ve kanatsız kabul eden toplumlar olmasının yanında burada kanatsız olarak kullanılmıştır. Yılanın kanada ihtiyacı yoktur. Kartalın uçuşması ve yılanın sürünmesi de burada tezatı meydana getirmiştir. Aynı ta'riz kıt'asında güzel bir tezat daha şair tarafından şu şekilde kurulmuştur:

Senün kadrün felekdür ben zemînem

Süreyyâdan degersin sen serâya

Beytte, felek-Süreyya ve zemîn-serâ arasında kurulan leff ü neşr sanatı ile yine aynı kelimelerde meydana gelen tezat sanatı görülmektedir. Kıt'anın bir başka beyitinde de şair düşüncesini, kişinin yakınının yaptığı kötü işlerin kendisinden koparılamayacağı³⁷ anlamındaki atasözü ile destekler:

Burun yüzden götürülmez meseldür

Nola rahm itsenüz ben mübtelâya

Lâmi'î cahilleri hicvettiği bir başka şiirde ise bu kişilerin günahı ibadet saydıklarından, hayrı şerden ayırmaktan aciz olduklarından söz ederek ilimsiz iş yapmanın da zarar ve ziyan getirdiğini söyler:

Dânişile olur cihânda 'amel

Kâr-ı bî-'ilmdür hatâ vü halel³⁸

Lâmi'î, böyle cahil kişilerin hac ibadetinden bile huzur bulamadığını, Hz. İsmail'in annesi Hacer'in sa'yına telmihte bulunarak dile getirir:

Ne safâ buldı sa'y-i Merveyle

Sa'yini yile virdi yile yile³⁹

Şair bu beyitte "safâ" kelimesinin asıl anlamının yanında Mekke civarındaki bir tepenin adı olmasından da yararlanmaktadır. Aynı zamanda, "koşa koşa"⁴⁰ anlamına gelen "yile yile" ikilemesi ve rüzgâr anlamındaki "yil"⁴¹ kelimesi ile de cinas yapmaktadır.

d. Sarhoşluk veren maddelerin ve sarhoşların yerilmesi:

Mesnevi şeklindeki "der-mezemmet-i beng", "der-mezemmet-i boza", "der-mezemmet-i ser-hoşân" başlıklı üç manzume, sarhoşluk veren maddeler ve bunları kullananları hicvetmek üzere yazılmıştır. Şair, insanın kafasını bulandırarak onu üzüntüye boğduğunu belirttiği bu maddeleri hicvederken kaba tabirler kullanmış ve kelime oyunları yapmıştır.

Lâmi'î, uyuşturucu ve keyif verici özellikteki "ban" bitkisinin tohumu⁴² olan esrarı (bengi), keyif vermesinden ziyade insanın huzurunu kaçırır ve olmayacak hayallere düşüren bir madde olarak hicveder:

³⁷ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1995, s. 208.

³⁸ Burmaoğlu, a.g.e., s.351.

³⁹ Burmaoğlu, a.g.e., s.351.

⁴⁰ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1983, s. 246.

⁴¹ Konu hiciv olunca "yil" kelimesinin bağırsak gazı manasıyla ibadet esnasında yapılmaması gereken bir davranış olarak çağrışım alanı içine girmektedir.

⁴² Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 105.

*Üşürüb başuna ‘âlem gamını
Tolu evhâm ider ‘işret demini*

*Müzahref eyleyüb yüz bin hayâlât
Olursın gâh şâh u gâh şehâ mât⁴³*

Şair, bengin insanın başına âlem gamını hücum ettirerek işret demini kuşularla, kuruntularla doldurması gibi kötü bir özelliği olduğunu söylemekte ve “gam” kelimesinin “üzüntü, keder” anlamının yanı sıra ikinci anlamı olan “esrâr”⁴⁴ ı da çağrıştırmak suretiyle tevriye yapmaktadır. “yalancı yıldızlar ve parlak sahte boyalarla mülevven ve müzeyyen”⁴⁵ anlamındaki “müzahref” kelimesini, esrar çekenin uyuşarak parlak hayaller görmesi nedeniyle kullanmıştır. Ayrıca, satranç terimlerinden olan şâh ve mâtan yararlanarak bengin, onu kullanan kişiyi hem şâh hem de mât olmak gibi olmayacak hayallere sürükleyeceğini anlatmaktadır. Dolayısıyla şair bengin verdiği hazzı geçici ve zıtlıklarla dolu olduğunu vurgulamaktadır.

Aşağıdaki beyitte bozayı, eşek sidiğine benzeterek aşağılayan ve onun ağız tadını bozacağına işaret eden şair, cinas sanatından yararlanmaktadır:

*Eşek bevlîne benzer adı boza
Alursan agza cümle tadı boza⁴⁶*

Bozanın eşek idrarına benzetilmesi rengi ve şaire göre tadı dolayısıyladır. Onun yerilme sebepleri arasında sadece tadı ve rengi değil muhtemelen verdiği sarhoşluk da yer almaktadır. Çünkü “at sidiği” ve “katır sidiği” aynı zamanda argoda alkollü içecekler ve uyuşturucu maddeler için kullanılan tabirlerdendir.⁴⁷ Diğer uyuşturuculardan söz ederken olumsuz duygularını ifade eden şairin, Osmanlı döneminde içine katılan uyuşturucular dolayısıyla yasaklanan maddeler arasında yer alan bozaya da aynı olumsuz duygularla yaklaşması son derece doğaldır.

e. Terzinin yerilmesi:

Divanda terzinin yerildiği iki hiciv vardır. Biri mesnevi diğeri kıt’a şeklinde olup ikisi de “der-mezemmet-i derziyân” başlığı altında yazılmıştır. Bunlarda kaba tabirler olmaksızın terzinin paragözlülüğü ve ölçüp biçme işi ile çok para kazandığı mizahî bir üslupla dile getirilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde geçen “pâre” kelimesi hem “parça, kumaş” hem de “para” anlamlarını çağrıştıracak şekilde tevriyeli kullanılmıştır:

*Dest-i derzî dîtrese sındı tutıcak tan mıdır
Pâreyi fikr eyleriken gitdi elden ihtiyâr⁴⁸*

*

*Gerekdür⁴⁹ hişteng ü dihrîze yâre
Bu yüzden çog olur bunlarda pâre⁵⁰*

f. Hüner kıymeti bilmeyenlerin yerilmesi:

Bu grupta iki tane hicviye bulunmaktadır. Biri “fî-‘arzi’l-şikâye” diğeri de “şikâyet” başlığındaki bu manzumeler kıt’a şeklindedir. İçerikleri de başlıklarla paralel olarak şikâyettir. Şair

⁴³ Burmaoğlu, a.g.e., s.353.

⁴⁴ Ahmet Talat Onay, a.g.e., s. 143.

⁴⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1902, s. 1331.

⁴⁶ Burmaoğlu, a.g.e., s.353.

⁴⁷ Halil Ersoylu, *Türk Argosu Üzerinde İncelemeler*, Ötüken Yay., İstanbul 2004, s. 298.

⁴⁸ Burmaoğlu, a.g.e., s.353.

⁴⁹ Burmaoğlu, a.g.e., s. 353: *gerek dir*.

⁵⁰ Burmaoğlu, a.g.e., s.353 : Bu beytin birinci mısrasında vezin bozuktur.

manzumelerde, hüner sahibi kişilerin (şairlerin) kıymet görmediğinden yakınmış ve dün ile bugün arasındaki farkı bir zıtlıkla ortaya koymuştur. Önceleri hüner sahipleri altınsız ağzını açmazken, şimdi tersine altın olmadan onların sözlerine kulak asılmamaktadır:

*Şöyle idi ezelde kadr-i kemâl
Bî-zer açmazdı agzın ehl-i hüner*

*Şimdi kaht-ı hüner şu mertebedür
Gûşa girmez dür-i sehun bî-zer*⁵¹

Şair aynı konuda yazdığı diğer şikâyetle ise eleştirinin dozu artırarak kaba sözcükler kullanmıştır:

*Sîm ü zerdür kemâl u fazl degül
Mekremet bâbının kilidi dili*

*Hüner ehli ki mansıb ıssı degül
Yok gibidür dehânı içre dili*

*Meclis olsa götin döner ana halk
Kîr-i hardur sanurlar ehl-i dili*⁵²

Yukarıdaki kıt'ada “*dil*” kelimesi anahtar, lisan ve gönül olarak farklı anlamlarda kullanılmıştır. Mekremet kapısını açan anahtarın altın ve gümüş olduğu, saygı görmek için bilgili ve erdemli değil, zengin olmak gerektiği vurgulanmıştır. Son beyitte, eşek cinsel uzvu anlamındaki “*kîr-i har*” argoda önemsenmeyen durumlar için kullanılır. Pâye ve para sahibi olmayan hüner sahiplerinin sesi çıkmamakta ve mecliste halk gönül ehlini önemsemeyerek ona arkasını dönmektedir. “*Ehl-i dil*” olan kişileri “*kîr-i har*” yerine koyanların eleştirisini yapan şair, bunu insan ve hayvan ile ilgili cinsel içerikli argo ifadelerle başvurarak ortaya koymuştur.

g. Boş konuşan şairlerin yerilmesi:

Lâmi'î divanında “*der mezemmet-i herze-gûyân*” başlığı altında ve nazm şeklinde yazılmış manzume, boş ve saçma sapan sözler söyleyenlerin hicvedilmesi üzerinedir. Şiirde heccâv şairler köpeğe benzetilmiştir:

*Şâ'ir-i seg halâde hecv dimiş
Eyü varmış pohı yirinde yemiş*

*Nola heccâva seg disem çü anun
Rûz u şeb meyli poh yemege imiş*⁵³

Divan şiirinde köpek, pis kabul edilen ve seilmeyen kişileri aşağılamakta kullanılmaktadır. Lâmi'î, tuvalette hiciv söylediği belirtilen şairin yaptığı bu işi “*pohı yirinde yimek*” şeklinde ifade etmiştir. Şair, “*kaba, yakışsız iş yapmak*”⁵⁴ anlamındaki bu argo tabiri ikinci beyitte de tekrarlamış ve hicvedilen şairin sürekli hiciv söylediğini, söylediklerinin de değersiz olduğunu vurgulamıştır. İlk beyitteki “*eyü*” ifadesiyle bu durumu onaylıyor gibi görünse de Lâmi'î'nin amacı “*iyi*” ile “*köpek-pislik*” kelimeleri arasındaki tezatı yararlanmaktır.

⁵¹ Burmaoğlu, a.g.e., s.349.

⁵² Burmaoğlu, a.g.e., s.348.

⁵³ Burmaoğlu, a.g.e., s.352.

⁵⁴ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=bok+yemek&hng=tam>

Sonuç:

XVI. yüzyıl şairi Lâmi'î Çelebi'nin, divanının müteferrikât bölümünde yer alan kıt'a, nazm ve mesnevi şekillerinde yazılmış toplam otuz hiciv parçası vardır. Şairin hicivlerinin büyük kısmında hicvin aşırıya kaçmadan yapıldığı, az sayıdaki şiirde ise argo, kaba tabirler ve cinsel içerikli kelimelere yer verdiği görülmektedir. Şairin bu tür manzumelerinde bile fazla sert, çirkin ve küfür içerikli ifadelerle başvurmadığı dikkati çekmektedir. Hicvin muhatabına göre toplam yedi başlık altında tasnif ettiğimiz manzumelerden hareketle şunları söylemek mümkündür:

1. Manzumelerde hicivle ilgili olarak en çok kullanılan terimler “*zemm*”, “*heccâv*”, “*hecv*” dir. Muhataplar daha çok “*kizb (yalan)*”, “*mekr (hile)*” kelimeleri ile hicvedilirken, argo ifadeler ve cinsel içerikli sözcüklere de genellikle kadın ve erkekler hakkında yazılan şiirlerde yer verilmiştir.

2. Manzumelerde hicvi oluşturmak için en çok kullanılan sanatlar; teşbih, ta'riz, tezat, tevriye ve cinastır. Edebî sanatların kullanılması, Lâmi'î'nin zarifçe işleme konusundaki ustalığını göstermektedir.

3. Şiirlerde hayvan adlarına çok verildiği görülürken en çok kullanılan “*seg (köpek)*” dir. Bununla birlikte, “*har (eşek)*”, “*zurnapâ (zürafa)*”, “*ejdehâ (ejderha)*”, “*kartal*”, “*deve kuşu*” ve “*meğes (sinek)*” de hicvederken kullanılan diğer hayvanlardır.

4. En çok riyakârlığın hicvedildiği ve bunun özellikle görünüşte dindar olup sözleri fiillerine uymayan vâ'izler için sarf edildiği dikkati çekmektedir. Hüner ehli olan kişilerin kıymet görmemesinden şikâyet edilirken de hünerin değil paranın kapıları açıyor olması eleştirinin sebepleri arasındadır.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1995.
- ARSLAN, Mehmet, *Argo Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2009.
- BUDAK, Aydın, *Lâmi'î Çelebi' nin Letâif-nâme'si Karşılaştırmalı Metin ve Dil Özellikleri*, Selçuk Üni. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1990.
- BURMAOĞLU, Hamit B., *Lâmi'î Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvân' ının Tenkidli Metni)*, Atatürk Üni. Fen-Edb. Fak., Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1983.
- DAĞLAR, Abdülkadir, “Nâbî' nin Mizah-Hezel Örneği Bir Mektup Şerhi”, *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (2009)-Bildiriler*, Kayseri 2011.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1993.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1983.
- ERSOYLU, Halil, *Türk Argosu Üzerinde İncelemeler*, Ötüken Yay., İstanbul 2004.
- FREUD, Sigmund, *Espriler ve Bilinçdışı İle İlişkileri*, (Çev.: Emre Kapkın), Payel Yay., İstanbul 1993.
- GÖKER, Cemil, *Gülme ve Güldüren Sanat Türleri*, Kültür Bak. Yayınları: 1490, Dünya Edebiyatları Dizisi: 13, Ankara 1993.
- GÜVEN, Hikmet Feridun, “Klasik Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, (Ed. Talat Sait Halman), *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, AKM Yay., Ankara 2006, s. 576-585.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- JOHNSON, Francis, *A Dictionary Persian, Arabic and English*, London 1852.
- KORTANTAMER, Tunca, *Eski Türk Edebiyatı-Makaleler*, (Haz.: Şerife Yağcı, Fatih Ülken), Kültür ve Turizm Bak., Ankara 2004.
- Komasyon, *Ölümünün 350. Yılında Nef'î* AKM Yay., Ankara 1991.
- KUT, Günay, "Lamii Çelebi", *DİA*, C. 27, İstanbul 2003, s. 96-97.
- LEVEND, Agah Sırrı, "Divân Edebiyatında Gülmece ve Yergi (Hezl ve Hecv)", *TDAY Belleten* 1970, TDK Yay., Ankara 1971, s. 37-45.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Methumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- MENGİ, Mine, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Katı*, (Haz.: Mürsel Öztürk, Derya Örs), TDK, Ankara, 2000.
- OKAY, M. Orhan, "Hiciv", *DİA*, C. 17., İstanbul 1998.
- ONAY, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz.: Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara 2001.
- ÖZCAN, Ömer, *Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah: Başlangıçtan Günümüze*, İnkılap Yay., Ankara 2002.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal, *Gülmecenin Dilleri*, Doruk Yay., Ankara 1999.
- PALA, İskender ve AKKUŞ Metin, "Hiciv, Türk Edebiyatı", *DİA*, C. 17., İstanbul 1998.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2004.
- Saffet Sıdkı, *Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ' sı*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1943.
- STEINGASS, F., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yay, İstanbul 1998.
- ŞARDAĞ, Rüştü, *Klasik Divan Şiirimiz*, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1976.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1902.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfi Yahut Zâhid*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996.
- Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C.3, AKM Yay., Ankara 2002.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.
- ZAVOTÇU, Gencyay, *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006.
- <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (16.05.2011)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011